

УДК 347(477)»08/19»(075)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.59>

РЕЦЕПІЮВАННЯ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ЯК ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'Ї

Романів Х.Б.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
Інститут права*

*Львівського державного університету внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0003-3828-4224*

Петрончак Ю.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
Інститут права*

*Львівського державного університету внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0001-5183-5399*

Романів Х.Б., Петрончак Ю.О. Рецепіювання римського приватного права у цивільному праві України як підтвердження приналежності до європейської правової сім'ї.

Стаття присвячена актуальним проблемам цивільного права, а також римському приватному праву в Україні. Мета статті – простежити вплив римського приватного права на розвиток цивільного права. У процесі проведення дослідження використано низку загально-наукових та спеціальних методів пізнання, в тому числі: історичний, діалектичний, порівняльно-правовий, логічний аналіз, формально-юридичний та інші методи.

Наша правова культура рецепіювала римське право, яке стало основою для цивільного права та по сьогоднішній день знаходить своє відображення у сучасному законодавстві України. В процесі дослідження було встановлено, що у Цивільному кодексі України містяться статті, які є свідченням як прямої, так і непрямої рецепції. При трансляції ідей і положень римського приватного права безпосередньо з першоджерел права Стародавнього Риму відбувається пряма рецепція. Непряма (похідна) рецепція відбулась при запозиченні римських правових ідей та правових рішень не безпосередньо з першоджерел, а через ті системи права, де рецепція відбулась раніше. Тобто, непряма рецепція є сприйняттям права інших держав, де цей процес уже відбувся, а не безпосередньо через першоджерело.

Можемо стверджувати про вдале реціпіювання римського права в Україні через основні засади права, моральні та суспільні цінності, які стали основою юридичних положень римського права та здобутками суспільної культури людства. Тому, досягнення римського права не лише у формування цивільного права України, але й у здатності до розширення юридичного мислення та поваги до права як до цінності і основного здобутку суспільства.

Беззаперечно можна стверджувати, що цивільне право будучи частиною романо-германської системи права є відтворенням римського приватного права, яке з одного боку, через багатівікову трансформацію набуло відповідного теоретичного змісту та є до сьогодні незмінним та актуальним.

Висновки отримані під час дослідження впливу римського приватного права на розвиток цивільного права в цілому розвивають як теорію цивільного права так, і філософію права і слугують предметом для подальшого дослідження генезису цивільно-правових інститутів, походження та сутність більшості правових норм у цивільному праві України.

Ключові слова: цивільне право, римське приватне право, рецепція, євроінтеграція, глобалізація.

Romaniv Kh.B., Petronchak Yu.O. Reception of Roman Private Law in Ukrainian Civil Law as Confirmation of Belonging to the European Legal Family.

The article is devoted to current issues of civil law, as well as Roman private law in Ukraine. The purpose of the article is to trace the influence of Roman private law on the development of civil law. In the course of the research, a number of general scientific and special methods of cognition were used, including: historical, dialectical, comparative-legal, logical analysis, formal-legal and other methods.

Our legal culture has received Roman law, which became the basis for civil law and is still reflected in modern Ukrainian legislation. In the course of the study, it was established that the Civil Code of Ukraine contains articles that are evidence of both direct and indirect reception. Direct reception occurs when the ideas and provisions of Roman private law are transmitted directly from the primary sources of Ancient Roman law. Indirect (derivative) reception occurred when Roman legal ideas and legal solutions were borrowed not directly from primary sources, but through those legal systems where reception had occurred earlier. That is, indirect reception is the perception of the law of other states where this process has already taken place, and not directly through the primary source.

We can affirm the successful reception of Roman law in Ukraine through the basic principles of law, moral and social values, which became the basis of the legal provisions of Roman law and the achievements of human social culture. Therefore, the achievements of Roman law are not only in the formation of civil law in Ukraine, but also in the ability to expand legal thinking and respect for law as a value and the main achievement of society.

It can be unequivocally stated that civil law, being part of the Romano-Germanic legal system, is a reproduction of Roman private law, which on the one hand, through centuries-old transformation, has acquired a corresponding theoretical content and remains unchanged and relevant to this day.

The conclusions obtained during the study of the influence of Roman private law on the development of civil law as a whole develop both the theory of civil law and the philosophy of law and serve as a subject for further research on the genesis of civil law institutions, the origin and essence of most legal norms in Ukrainian civil law.

Key words: civil law, Roman private law, reception, European integration, globalization.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної української наукової думки неможливий без пізнавального процесу, який охоплює також і проблематику генезису правової системи, інститутів та галузей права України. Довгий час розвиток правової системи відбувався через запозичення основних правових положень від країни-агресора. Така тенденція була притаманна і в цивілістиці, разом з тим прийняття 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України є приклад непрямої рецепції римського права (у його приватному аспекті) на чинне цивільне право України. Сьогодні, коли ми прагнемо до глобалізації, необхідно зробити ще більший акцент на рецепцію римського права, адже це допоможе знайти спільність між правовими системи України та Європи, що в подальшому сприятиме плавному переходу до євроінтеграції. Слід згадати, що наше право є частиною романо-германської сім'ї, яка сформувалася під впливом римського права. Отже, саме римське право є тою сполучною ланкою, яка покликана возз'єднати наші правові системи.

Інститути римського права будучи універсальними та логічними стали частиною романо-германської системи права, а тому вивчення впливу римського права на цивільне право є не лише питанням повернення до історичного коріння, але й відтворенням традицій європейського права. Беззаперечно можна стверджувати, що цивільне право будучи частиною романо-германської системи права є також відтворенням і римського приватного права, яке з одного боку, через багатовікову трансформацію набуло відповідного теоретичного змісту та є до сьогодні незмінним та актуальним.

Мета дослідження є розкриття впливу римського приватного права на розвиток цивільного права України.

Стан опрацювання проблематики. Ряд вчених України вивчали питання реціпіювання римського приватного права у праві України, зокрема: Т. Андрійшин, В. Байрачна, Н. Бондар, Х. Габаковська, С. Гринько, К. Данченко, К. Логвінова, О. Омельчинко, А. Савчишкін, І. Тимошин, А. Троцька, Є. Харитонов, І. Шаркова тощо. Однак, на даний час малодосліджений вплив римського приватного права на розвиток цивільного права.

Виклад основного матеріалу. Події, які відбуваються в Україні стали каталізатором до дослідження української ідентичності, самобутності та європейської цивілізаційної приналежності України. З огляду на агресію російської федерації, в сучасній юридичній науці спостерігається підвищення інтересу до проблематики генезису правової системи, інститутів та галузей права України, в тому числі й до впливу рецепції римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні в різні історичні періоди. Ще за часів Київської Русі наша держава у Східній Європі була визнана центром правової культури та мала ефективну правову систему, розвиток якої залежав від багатьох факторів. На розвиток права Русі мали вплив поширення християнської релігії, моралі й вчення загалом та рецепція римського права у його візантійській обробці зокрема. Тому, дослідження значення рецепції римського приватного права на розвиток цивільного права є важливим як для розуміння еволюції права і правової культури в Україні, так і для визначення її цивілізаційної приналежності. [1, с. 31]

Наша держава в процесі формування власне українського права особливо спиралась на зміст римського права, відповідно це яскраво зобразилось у Руській Правді та Литовських статутах. Свої початки цивільне право бере ще з часів Римської імперії. Ми можемо пізнати детальніше про походження правової системи вже сучасної України вивчаючи досконально римське приватне право. На українських землях рецепція римського приватного права відбувалась у XI-XII ст. і також паралельно в Європі. [2, с. 110].

Римське право, як вважає Н. Бондар, у юриспруденції є унікальним явищем внаслідок особливої ролі в правовій системі людства [3, с. 7]. Для розвитку національних правових систем багатьох країн Європи, в тому числі й України міцною опорою стали основоположні цінності римського права, інститути якого і донині слугують першоджерелом для розроблення сімейних, цивільних кодексів та інших законодавчих актів. [4, с. 10] Саме принципи та структура римського права стали першоджерелом для багатьох ознак загальної правової традиції, правових інститутів і доктринальних категорій сучасних правових систем. Сучасне право безпосередньо походить від принципів і структури римського права, що вироблялися або на його основі або з урахуванням критичного сприйняття. Походячи з римського права, окремі сполучення і догматичні вимоги, продовжують існувати в сучасних правових системах – явно чи неявно, у прямо запозиченому вигляді або заломлюючись через власну національну традицію. «І такий генетичний зв'язок із римським правом сформував чи не головну якісну особливість усього названого типу правових систем, що представляє до того ж найрозвиненіший – у науковому сенсі – тип, порівняно з іншими відомими світовій юридичній практиці [5, с. 40]».

Сьогодні значення римського приватного права для національних правових систем ні в кого не викликає сумніву, а тому ніхто не вважає його правом, держави якої не існує, тобто мертвим правом. Національні правові системи ґрунтуються на однакових загальних принципах, правових традиціях, правовій доктрині, правовій культурі, санкціонованих і несанкціонованих звичаях та ін. Насамперед, саме вони становлять, основу будь-якої правової системи, створюють фундамент і наповнюють собою кожен національну правову систему і правову сім'ю [6, с. 82-83].

Щодо західної європейської традиції права, яку трактують як систему правових цінностей, категорій та інститутів, властивих західноєвропейській локальній цивілізації римське право є «материнським», а тому воно засноване на світогляді, ментальності та культурі західного світу, що веде родовід від грецької та римської античності. [7, с. 25]. Отже, європейські національні правові системи безпосередньо формувались під впливом римського права, а тому воно служило фундаментом цивільного, частково кримінального і державного права держав як в часи Середньовіччя, так і зараз [6, с. 346].

Враховуючи вище наведене, можна стверджувати, що основні ідеї римського цивільного права червоною ниткою пройшли через століття та для ефективного правового регулювання суспільних відносин (в тому числі майнових) досі вживаються у законодавстві країн континентальної Європи. У системі вищої юридичної освіти вивченню засад римського права має приділятися значна увага, оскільки воно є важливою складовою фундаменту юридичного мислення та здатне допомогти краще зрозуміти сучасну цивілістику та засвоїти юридичну термінологію. Вивчати минуле варто для розуміння теперішнього, щоб бути вартим майбутнього. [8, с. 161]

У літературі наголошується, що сьогоденне законодавство має схожі риси з нормами римського права, а в деяких випадках повністю повторює його, а тому сучасне цивільне законодавство перебуває під впливом норм римського приватного права. Будучи правовим інститутом рим-

ське приватне право дало початок цивільному праву України. Саме з класичного римського права походять більшість положень сучасного Цивільного кодексу України. [9, с. 37]

Інтерес до з'ясування ролі та значення впливу римського приватного права для розвитку правової думки та правових відносин в українських землях у історії правової думки України не згає. Зумовлена відтворенням традицій романо-германської правової сім'ї, яка сформована на рецепції римського приватного права, що розпочалася у XI-XII ст. і охопила практично всю Європу, сьогодні відбувається трансформація українського права. Відповідно, можна стверджувати про два види рецепції: пряму та похідну. [10, с. 137-138]. У разі сприйняття ідей і положень римського приватного права безпосередньо з першоджерел права Стародавнього Риму відбувається пряма рецепція. Опосередкована (похідна) рецепція має місце у разі запозичення римських правових ідей та правових рішень не безпосередньо з першоджерел, а через ті системи права, де рецепція відбулась раніше. Тобто, непряма рецепція є сприйняттям через право інших держав, де цей процес уже відбувся, а не безпосередньо через першоджерела. Для доведення прямої рецепції римського приватного права достатньо порівняти дві правові системи: римську і місцеву. Встановлення факту непрямого виду рецепції відбувається набагато складніше, тому що необхідно встановити зв'язок між положеннями римського права і права першої країни — реципієнта, а також між правом першої країни реципієнта і правом наступної країни реципієнта, відкидаючи місцеві традиції першої. Візантійська правова система сформувалася внаслідок прямого впливу римського приватного права. Непрямого впливу римського права зазнали правові системи Західної і Східної Європи. Зокрема, розвиток і становлення правової системи в Україні здійснювалися під впливом римського приватного права через візантійське, австрійське, французьке, італійське, німецьке, польське, чеське, російське право (непряма рецепція). [6, с. 82-83]

У зв'язку з змінами, які відбувалися в державному та суспільному житті України виникла потреба створення власної нормативної бази. Під час нормотворчості законодавець, використовуючи історичний досвід, інтегрував окремі положення римського права. Для нової нормотворчості підґрунтям стали *jus naturale* (природне право) та *jus gentium* («право народів», або ж точніше, – «право родів»). Однак, на відміну від історичного досвіду, рецепція була лише часткова. Оскільки, у сучасному Цивільному кодексі України (а його перших редакціях) було визнано право приватної власності та розширені кола речових прав та прав учасників договірних відносин, їхньої приватної ініціативи, вільного розсуду під час укладання договорів та багато інших нововведень [11, с. 111]. Процес рецепції в Україні відбувався не так активно і тому не набув такого поширення, як у державах Західної Європи, зокрема Італії, Німеччини, Франції. Так, дослідники історії джерел українського права стверджують, що консерватизм українських племен та прив'язаність слов'янського елемента до свого звичаєвого права стали причиною того, що рецепція візантійського права була непрямою [10, с. 140].

Більше своє відображення в сучасному міжнародному праві знайшло «право народів» (хоча, є окремі положення, які стосуються цивільних правовідносин громадян України з іноземцями або цивільної правосуб'єктності іноземців), а ось фундаментом цивільного стало природне право. З цього випливає основна схожість римського права з цивільним правом сучасності, так як в основу правової бази (як і римського права, так і сучасного) були покладені основні права та свободи осіб, які виникали у них з народження, а не встановлювались державою, держава лише забезпечувала їх захист. В інтеграції римського права в сучасність важливе місце зайняло *jus praetorium* (преторське право), яке фактично сформувало приватне право, в тому числі і цивільне. На думку І.Б. Тимошина, внаслідок інтеграції преторського права було сформоване приватне право та правові доктрини, засади та ідеї цивільного законодавства. На його думку, якщо говорити про реальні приклади, то найяскравіше рецепція римського права вбачається в договірних відносинах. Наприклад, до істотних елементів договору римські джерела відносили: згоду сторін, предмет договору та правову основу. І зараз ці елементи спостерігаються в переліку істотних умов договорів. [11, с. 111]

У зв'язку з цим, у Цивільному кодексі України можна віднайти безліч прикладів впливу римського приватного права на цивільне право. На цьому наголошує Ю.С. Канарик, який стверджує, що у становленні сучасного цивільного законодавства України Право Стародавнього Риму відіграло ключову роль. При аналізі чинного Цивільного кодексу України, можна дійти до висновку, що половина його положень містить усталені норми римського приватного права. [9, с. 37] Зокрема, І. Шаркова здійснюючи аналіз чинного законодавства стверджує, що законодавець у проце-

сі побудови різних юридичних конструкцій, реалізуючи принцип справедливості надає перевагу значенням, близьким до понять рівності або еквівалентності, які в Стародавньому Римі активно використовувалися як критерії добросовісності [12, с. 19].

В. Байрачна також із чинного Цивільного кодексу України наводить приклади правових норм які, на її думку, є результатом впливу «букви» та «духу» римського права. Зокрема, вона згадує ст. 3 Цивільного кодексу України, яка проголошує, що «загальними засадами цивільного законодавства є: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність. Також на її думку вплив римського приватного права чітко простежується у ст. 13, 14, 15, 16, 19 ЦКУ [13, с. 202-203].

Отже, у чинному Цивільному Кодексі України деякі формули римського приватного права є нормативно закріплені та визначаються у різних інститутах цивільного права. У контексті інституту об'єктів цивільних прав, наприклад, у римському праві визначається поділ речей на *res mobiles* (рухомі) і *res immobiles* (нерухомі), що відповідає аналогічному поділу, зазначеному ст. 181 ЦКУ. Так само у ст. 183 ЦКУ має відображення поділ на речі *divisae* (подільні) та речі *indivisae* (неподільні). Також слід звернути увагу на поділ речей на *genus* (родові) та *species* (індивідуально-визначені), та принцип *genus non perit* (рід не гине), що передбачав у випадку втрати речі повернення користувачем власнику її замітника, що відповідає змісту ст. 184 ЦКУ, а принцип, відображений в замітності речей з родовими ознаками, визначено другою частиною тієї ж статті. У ст. 185 ЦКУ прописано поділ на споживчі (*res quae usu consumuntur*) та неспоживчі (*res quae usu non consumuntur*) речі. Із римським поділом речей на *simplices* та *summae*, тобто прості і складні також прослідковується зв'язок статей 187, 188 ЦКУ. Складні речі, зокрема, поділялися на головну та приналежності, як і сьогодні у ст. 186 ЦКУ. Наостанок непрямо впливає зв'язок змісту ст. 189 ЦКУ про продукцію, плоди і доходи з поділенням римськими юристами складних речей на природні (*fructus naturales*), що створені природою (зокрема плоди) і цивільні (*fructus civiles*), що отримані внаслідок використання речі в обігу (зокрема використання речі за договором найму) [8, с. 160-161].

Також науковці серед основних «римських» здобутків тогочасної вітчизняної цивілістики виокремлюють наступне: визнання необхідності захисту приватної особи (не лише від посягань третіх осіб, а й держави), визнання права приватної власності; розширення уявлень про багатоманіття речових прав, наділення учасників договорів більшими правами, визнання вільного вибору учасників під час укладання договорів (передусім у сфері виробництва та реалізації товарів). Також завдяки римському праву відродився інститут набувальної давності, тобто можливість отримання права власності за давністю фактичного володіння [14, с. 11-12].

А.О. Савчишкін віднаходить правової ідеї римського приватного права в тому, що виокремлення у римському праві *delictum privatum* (правопорушень приватного права) співвідноситься із сучасним інститутом цивільно-правової відповідальності, оскільки цивільне право позиціонується у системі галузей права України як галузь приватного права [8, с. 160-161].

Висновки. Процес рецепції римського права та його результат були неоднаковими і неідентичними в правових системах світу. В Україні відбувалась не лише пряма трансляція основоположних ідей і принципів римського приватного права, але й було запозичення шляхом використання нормативно-правових актів інших країн, які до цього вже пройшли свій власний шлях рецепції положень римського приватного права.

Дослідження рецепції римського права дає можливість зрозуміти походження та сутність більшості правових засад та інститутів у цивільному праві України. Вплив римського права на розвиток цивільного права України здійснювався поетапно та багатовимірно. Оскільки цивільне право є складовою правової системи, то варто поділити цей вплив на опосередкований та безпосередній, тобто такий, що прямо не стосувався цивільного права та такий, що мав прямий вплив на цивільне право. Отже, вплив римського права на всю національну правову систему України, полягав в наступному:

- по-перше, формування світоглядної площини з розумінням права як справедливого мірила;
- по-друге, формування аксіологічної площини та встановлення цінності людини, її власності та індивідуалізму;

- по-третє, вдосконалення пракселогічної площини, а саме сприяння розвитку правотворчої діяльності держави, адже опорою стали основоположні інститути римського права які і донині слугують першоджерелом для розроблення сімейних, цивільних кодексів та інших законодавчих актів;
- по-четверте, формування теоретичної площини, введення в право розуміння відповідальності, судового захисту тощо;
- по-п'яте, вплив на методологічну площину права через впровадження систематизації у праві;
- по-шосте, формування правової культури та юридичного мислення, що дало змогу зрозуміти сучасну цивілістику та засвоїти юридичну термінологію.

Щодо безпосереднього впливу римського приватного права на цивільне право України, то варто хоча б згадати римську термінологію, яка стала основою нашої, цивілістичної, а саме: «рес-титуція», «віндікація», «негаторний позов», «делікт», «новація», «субінститут», «оферта», «акцепт» тощо. Також варто звернути увагу на очевидний вплив римського приватного права на виникнення або розвиток у цивільному праві України, наступних цивільно-правових інститутів:

- Інститут власності, зокрема цивільне право запозичило низку положень з підстав виникнення та припинення права власності. Також було виведено поняття власності, його види та запропоновано захист права власності, зокрема негаторний та віндікаційний позови.
- Інститут речового права, де римське право вперше розпроділило речі на подільні та неподільні, родові та індивідуально-визначені, споживчі та неспоживчі, головну річ і приналежність, складну річ. Також римське право установило правовий режим речей.
- Інститут зобов'язального права, який збагатився наступними нововведеннями у цивільному праві, а саме: розуміння поняття сторін у зобов'язанні, видів зобов'язань, підстав виникнення зобов'язання, зміст зобов'язання, виконання зобов'язання, забезпечення виконання зобов'язання, наслідки невиконання зобов'язання.
- Інститут договірної права, який завдяки римському праві збагатився наступними позиціями: поняття договору, наділення учасників договорів більшими правами, визнання вільного вибору учасників під час укладання договорів, розуміння понять акцепт та оферта.
- Вперше було започатковані права на чужі речі, а саме: володіння, сервітут, емфітевзис та суперфіцій.
- Інститут цивільно-правової відповідальності збагатився введенням вперше поняття «делікт», започаткуванням механізму відшкодування шкоди.
- Інститут спадкового права, в якому римським приватним правом було започатковано два способи спадкування – за законом та за заповітом.

Отже, можемо стверджувати про вдале реціпіювання римського права в Україні через основні засади права, моральні та суспільні цінності, які стали основою юридичних положень римського права та здобутками суспільної культури людства. Тому, здобуток римського права не лише у формування цивільного права України, але й у здатності до розширення юридичного мислення та поваги до права як до цінності і основного здобутку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крижевський А. Вплив рецепції римського права на розвиток цивільного та кримінального права Русі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 1 № 76 (2023). С. 30–36.
2. Логвінова К.В. Вплив римського права на формування інституту спадкування в Україні. *Шерешевські читання. Оновлення цивільного кодексу України: концептуальні засади: матеріал. Всеукр. наук.-практ. конфер.* (Одеса, 11 груд. 2020 р.) / за заг. ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2020. С. 110–112.
3. Бондар Н.А. Історико-правові засади рецепції римського приватного права в правовій системі Польщі. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2014. № 1. С. 6–13
4. Андріішин Т., Данченко К. Вплив римського права на формування правової системи на прикладі Німеччини. *Римське право у світлі сучасної методології гуманітарного знання: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Хмельницький, 29 травня 2020 року)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 10–13.
5. Омельченко О.А. Римское право: учебник . 2-е изд., исправл. и доп. 2000. 208 с.

6. Гринько (Русу) С.Д. Рецепція інституту деліктних зобов'язань римського права в Шести-книжжі Арменопула. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1. С. 82–91.
7. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історичні аспекти): автореф. дис. докт. юрид. наук.: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень”. 1997. 50 с.
8. Савчишкін А.О. Вплив римського приватного права на розвиток сучасного цивільного права. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку юридичної науки, освіти та технологій у XXI столітті в дослідженнях молодих учених*. Харків, 2023. С. 160–162.
9. Канарик Ю.С. Особливості права користування чужими речами в Стародавньому Римі та його вплив на сучасне цивільне право України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1. С. 37–40.
10. Габаковська Х. Характерні особливості впливу римського права на правові системи Західної Європи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2016. С. 136–141.
11. Тимошин І.Б. Відголоски римського права в сучасному цивільному законодавстві. Римське право і сучасність. *Кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства в Україні: досвід і перспективи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 25 червня 2021 р.* Одеса : Фенікс, 2021. С. 111-112.
12. Шаркова І.М. Справедливість як критерій добросовісності : рецепція римсько-правового поняття aequitas у цивільне законодавство України. *Наше право*. 2013. № 8. С. 16–20.
13. Байрачна В. Християнсько-правовий вимір впливу рецепції римського права на чинне цивільне право України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 201–205.
14. Троцька А.І. Відображення ідей римського права у вітчизняній філософсько-правовій думці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Троцька Алла Іванівна; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 18 с.